

LIBRIS

We know
books

OANA BOC

**REÎNTEMEIEREA LUMII
PRIN LIMBAJ**

**IDEI INOVATOARE
ALE OPEREI LUI HUMBOLDT**

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2024

Cuprins

Introducere 9

Partea I: Wilhelm von Humboldt –
fondatorul lingvisticii moderne.

Destinul operei 17

1.1. Opera humboldtiană și aspirația enciclopedică 19

1.2. Obstacole în receptarea operei humboldtiene .. 29

1.3. Dincolo de obstacole, o necesitate 40

1.4. Opera humboldtiană și vocația întemeietoare.. 48

Partea a II-a: Axe ideatice inovatoare

ale operei humboldtiene 69

2.0. Considerații preliminare 71

2.1. Limbajul – dimensiunea esențială

a specificității omului. Miracolul perpetuu
al originii limbajului 75

2.1.1. „Omul este om doar prin limbaj,
însă pentru a inventa limbajul,
el trebuia să fie deja om” 78

2.1.2. „Limba nu poate fi considerată
ceva exterior și separat
de specificitatea spiritului” 85

- 2.1.3. „Crearea limbii este o necesitate internă a omenirii, nu numai una externă pentru întreținerea relațiilor în comun” ... 88
- 2.1.4. „Miracolul originii limbilor nu poate fi niciodată explicat, dar într-o anumită măsură se reproduce în fiecare zi sub ochii noștri” 104
- 2.1.5. Cazul Helen Keller – o confirmare „experimentală” a teoriei humboldtiene 113
- 2.2. Limba este activitate creatoare (enérgeia) 133
- 2.2.1. *Enérgeia vs. ergon* 135
- 2.2.2. *Enérgeia* – esență a limbii (operă a națiunii) și a actului lingvistic (operă individuală).
Limbă/vorbire 137
- 2.3. Limba este reîntemeiere subiectivă a lumii:
„formă internă” și „viziune asupra lumii” 149
- 2.3.1. Limbajul/limba –
univers simbolic mediator 151
- 2.3.2. Limba – „organ formator” al gândirii 156
- 2.3.3. Limba – „rețea”/„țesătură” 164
- 2.3.4. Limba – „cerc” și „viziune asupra lumii” 172
- 2.3.4.1. Cercul limbii – o lume simbolică particularizată idiomatic..... 173
- 2.3.4.2. Profilul semantic al limbii și percepția subiectivă a comunității.
Limba ca interpretare a lumii..... 174
- 2.3.4.3. „Formă internă”, „caracter național” și „viziune asupra lumii” 189
- 2.3.4.4. Cercul limbii – „o închidere care se deschide” sau o limitare nelimitată 215

2.3.5. Învățarea unei limbi străine:

dobândirea unei noi viziuni asupra lumii 226

2.4. Limba este o manifestare

a spiritului comunității care o vorbește 232

În loc de concluzii 241

Bibliografie..... 245

Partea I

Wilhelm von Humboldt – fondatorul lingvisticii moderne. Destinul operei

„Ceea ce este amintit ca pedeapsă și catastrofă în mitul construirii Turnului Babel este considerat de Humboldt ca potențializare a creativității umane, ca potențializare a geniului omului, care îi permite să cunoască lumea, a cărei bogăție nu se dezvăluie decât prin această pluralitate a « punctelor de vedere ».”

(Trabant 1999: 43-44)

1.1. Opera humboldtiană și aspirația enciclopedică

Wilhelm von Humboldt (1767-1835) a fost o personalitate marcantă a epocii sale, un spirit efervescent și inovator, care s-a manifestat nu doar în domeniile culturale precum lingvistică, filosofia limbajului, traductologie, antropologie, literatură, estetică, ci și în cele pragmatic-instituționale (a fost diplomat, politician, ministru, reformator în domeniul educației, întemeietor al universității din Berlin). Complexitatea personalității sale s-a manifestat și prin capacitatea de a asuma și, în același timp, de a transgresa curente ideologice (iluminism, clasicism, romantism)¹, proiectând într-un spațiu universal, pe deasupra epocilor și a curenților istorice, un sistem de gândire care își dovedește și astăzi actualitatea.

Pe baza unei formații culturale remarcabile (de natură filosofică, estetică, lingvistică, literară), dar și pe baza cunoașterii și a studierii unor limbi foarte

---

¹ Eugen Munteanu remarca faptul că Humboldt reprezintă „o figură simbolică greu de încadrat într-un curent ideologic sau o mișcare de idei (sunt în personalitatea lui fațete iluministe, dar și unele romantice, iar cultul pentru Antichitatea greco-latină îl definesc drept un clasic) (...)”, astfel încât „multiplele dimensiuni ale personalității sale creatoare sunt greu de distins și de separat una de alta.” (Munteanu 2005: 83).

diferite² (*limbile clasice, limbile amerindiene, sanscrita, basca, chineza, maghiara, tătara, limbile semitice, japoneza, birmana și limba kavi din Java*), Humboldt depășește cadrul gramaticii comparative a epocii sale și oferă o viziune originală și foarte amplă asupra înțelegerii problematicii limbajului.

Originalitatea operei humboldtiene, precum și răsturnarea de paradigmă în înțelegerea limbajului adusă de viziunea sa teoretică se datorează tocmai situării acestei perspective pe fundamente antropologice, așa cum se recunoaște astăzi în majoritatea exegezelor dedicate operei sale. În acest sens, J. Trabant remarca faptul că intenția fundamentală a cercetărilor humboldtiene nu este una filosofică (transcendentală), ci una antropologică, vizând studiul manifestărilor spiritului umanității în general, dar prin studiul manifestărilor istorico-empirice, mai exact prin studiul limbilor. Astfel, proiectul antropologic humboldtian sintetizează perspectiva filosofică și cea empirică în abordarea limbajului și a limbilor. (Trabant 1992: 29-30).

Teoretizarea diferențelor dintre limbi reprezintă unul dintre obiectivele majore ale cercetărilor humboldtiene, prin care marele gânditor oferă un fundament epistemologic solid pentru susținerea importanței diversității lingvistice și culturale. Interesul său

---

² În acest sens, este edificatoare (și impresionantă) lista limbilor menționate și discutate de Humboldt în ampla sa lucrare *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*. (Humboldt 1836/2008: 363-370).

pentru înțelegerea limbajului în general și a limbilor particulare în special s-a manifestat, concomitent, prin prisma înțelegerii dimensiunii culturale și spirituale a comunităților lingvistice studiate, deoarece, așa cum remarca și G. Mounin, „marele vis al vieții sale va fi fost nu de a scrie o gramatică comparată, ci o antropologie comparată (termenul îi aparține): n-a studiat limbile decât pentru aceasta.” (Mounin 1999: 129).

Eugen Munteanu, important lingvist și exeget al operei humboldtiene și cel căruia îi datorăm singura traducere în limba română³ a celei mai reprezentative opere a marelui gânditor german (*Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts/Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*) a oferit, în consistentul studiu introductiv al acestei traduceri, o prezentare atât a personalității, cât și a operei lui Humboldt. Studiul introductiv este însoțit de un tabel cronologic care prezintă *Viața și activitatea lui Wilhelm von Humboldt*, panoramă utilă pentru înțelegerea valențelor complexe ale personalității și ale operei humboldtiene. Astfel, în studiul menționat, Eugen Munteanu a relevat vasta cultură lingvistico-

---

³ Înainte de apariția acestei traduceri (în 2008), au mai fost publicate unele fragmente reprezentative, traduse, din opera humboldtiană, de exemplu, în *Teorie și metodă în lingvistica din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea. Texte comentate*, Universitatea din București, 1984, p.24-35 sau „Fragmente lingvistice”, în revista *Secolul XX*, nr. 325-327, 1988, p. 161-164, în traducerea lui Ștefan Augustin Doinaș.

filosofică a lui Humboldt, amintind câteva dintre cele mai semnificative surse filosofice, lingvistice și literare valorificate în concepția humboldtiană: filosofia lui Platon, Aristotel, Leibnitz, Vico, Kant, Fichte etc., precum și viziuni inovatoare ale unor gânditori ai epocii sale: Herder, Schleiermacher, Schlegel, Goethe, Schiller etc.⁴ (Munteanu 2008: 6). Această amplă formație culturală a fost completată de o experiență lingvistică remarcabilă, Humboldt fiind un strălucit poliglot, pasionat în același timp, așa cum remarca E. Munteanu, de „colecționarea de material lingvistic din cele mai diverse limbi, unele dintre ele exotice și necunoscute, din ținuturi neexplorate sau insuficient explorate din Asia, din cele două Americi și din Oceania.” (Munteanu 2008: 6). Accesul la aceste materiale lingvistice îi era facilitat în special de către fratele său mai mic, Alexander von Humboldt, renumit geograf și naturalist, recunoscut mai ales pentru contribuția sa la formarea geografiei ca știință, dar și pentru cercetările sale de teren, în care a explorat diverse teritorii mai puțin cunoscute din America și din Asia. În urma acestor călătorii, Alexander îi aducea fratelui său materiale lingvistice inedite, astfel încât în reședința sa, castelul de la Tegel, Wilhelm von Humboldt deținea o colecție impresionantă de manuscrise și documente imprimate referitoare la limbile amerindiene.

De fapt, ambiția declarată a marelui lingvist era aceea de a realiza o enciclopedie a tuturor limbilor. O

---

⁴ Pentru o discuție mai detaliată, a se vedea Munteanu 2008: 6-8.

mărturie în acest sens o reprezintă textul *Essais sur les langues du Nouveau Continent*, scris de Humboldt în limba franceză, în 1812 și publicat pentru prima dată în 1904⁵. Jacques Dewitte consemnează istoria genezei acestui text, precum și intenția mărturisită a lui Wilhelm von Humboldt referitoare la proiectul său enciclopedic. Astfel, aflându-se la Viena, în calitate de ambasador al Prusiei, Humboldt a fost vizitat de fratele său mai mic, Alexander, care în acea vreme era stabilit la Paris. În urma cercetărilor în care explorase timp de patru ani continentul american, Alexander von Humboldt intenționa să continue publicarea, în limba franceză, a unei sinteze ample a rezultatelor cercetărilor sale cu titlul *Voyage aux régions équinoxiales du Nouveau Continent* (lucrare care a și apărut în perioada 1805-1833, în 34 de volume). În acest sens, Alexander i-a propus fratelui său Wilhelm să scrie un studiu referitor la limbile de pe continentul american, text care să urma să completeze panorama descrierii geografice din această lucrare monumentală. Din corespondența celor doi frați reiese faptul că, în paralel cu redactarea unor monografii asupra gramaticii și vocabularului unor limbi indiene de pe continentul american, marele lingvist a început, chiar

---

⁵ Ulterior, acest text a fost republicat în 2017, cu o prefață a lui J. Trabant și în 2018, cu o prezentare, note și postfață de J. Dewitte. În această ultimă ediție, titlul original devine subtitlu, Dewitte optând pentru titlul *Le prodige de l'origine des langues*, prin preluarea unei sintagme, pe care o consideră relevantă, din textul humboldtian. (Dewitte 2018).

în acel an (1812), redactarea studiului cerut de fratele său. Însă textul, intitulat *Essais sur les langues du Nouveau Continent*, a rămas neterminat⁶ și nu a mai apărut în lucrarea enciclopedică a lui Alexander von Humboldt. Mai mult decât atât, textul nu a fost publicat decât mult mai târziu, în 1904, în ediția completă a scrierilor lui Wilhelm von Humboldt, realizată de Academia Științelor din Berlin. Ulterior, manuscrisul s-a pierdut, presupunându-se că a fost distrus în cel de-al doilea război mondial. (Dewitte 2018: 13-15).

Importanța acestui text vizează în special obiectivele și amploarea cercetărilor marelui gânditor german. Mai exact, așa cum remarcă J. Trabant, acest eseu „nu spune mare lucru” despre limbile de pe Noul Continent, ci, mai ales, despre proiectele enciclopedice ale lui Humboldt în materie lingvistică. (Trabant 1992: 32). Astfel, scopul inițial al cercetării este abandonat în favoarea expunerii unui obiectiv extrem de ambițios: realizarea „unei enciclopedii complete și universale a limbilor cunoscute.” (Humboldt 1904/2018: 90). Această aspirație de a realiza o operă completă a studiului limbilor este considerată de J. Dewitte „o enormă ambiție intelectuală și științifică”. Pentru a susține această afirmație, autorul prezintă proiectul, așa cum este schițat de Humboldt și care ar fi trebuit să includă:

---

⁶ Acest text reprezintă una dintre „introducerile neterminate la opere neterminate.” (Trabant 1992: 30).

1. însumarea într-o enciclopedie a unor materiale din toate limbile cunoscute (enciclopedie menită să completeze o lucrare celebră în epocă, *Mithridate*, la care, de altfel, își adusese și el contribuția);
2. efectuarea unei analize aprofundate a tuturor limbilor pentru a evidenția singularitatea fiecăreia și pentru a depăși cadrul europocentrist căruia îi cădeau victimă misionarii;
3. elaborarea „unui studiu comparat și universal al tuturor limbilor”. (Dewitte 2018: 18).

Așadar, un asemenea obiectiv al cercetării este, în opinia lui Dewitte, de-a dreptul irațional⁷, deoarece vizează un proiect imens, imposibil de realizat de către un singur cercetător, fie el și un „gigant al gândirii”: „cine ar putea să aibă o asemenea viziune simultană și globală” asupra tuturor limbilor?, se întreabă retoric Dewitte. (Dewitte 2018: 18).

Dincolo de acest proiect lingvistic impresionant, conținând studii de filosofie a limbajului, de lingvistică (printre care și cercetări aplicate sau contrastive ale unor limbi particulare), opera humboldtiană⁸

---

⁷ „Ce programme manifeste une aspiration considérable démesurée et presque démentielle. Lorsqu'on lit ici que c'est « l'étude *simultanée* de la structure de *toutes* les langues connues [qui] contribue à mieux connaître chacune en particulier » on vient à se dire: qui donc peut avoir une telle vision simultanée et globale?” (Dewitte 2018: 18).

⁸ Am selectat, din tabelul cronologic (care însoțește studiul introductiv) realizat de Eugen Munteanu, câteva titluri edificatoare (traducerea titlurilor în limba română îi aparține, de asemenea, lui Eugen Munteanu): *Über das Studium des Altertums und des*

abordează și aspecte complexe din domenii culturale variate, oferind cercetări de referință asupra unor

---

*Griechischen insbesondere (Despre studiul Antichității și al limbii grecești în special), 1793; Über den Geschlechtsunterschied und dessen Einfluß auf die organische Natur (Despre deosebirea între sexe și influența acesteia asupra naturii organice), 1795; Über die männliche und weibliche Form (Despre forma masculină și cea feminină), 1795; Latium und Hellas, oder Betrachtungen über das classische Altertum (Latium și Hellas sau Considerații despre antichitatea clasică), 1806; Ästhetische Versuche. Theil I. Über Goethe's Hermann und Dorothea (Eseuri de estetică. Partea I. Despre Hermann și Dorothea de Goethe); Über das vergleichende Sprachstudium in Beziehung auf die verschiedenen Epochen der Sprachentwicklung (Despre studiul comparat al limbilor, în relație cu diferitele epoci ale dezvoltării limbajului), 1820; Über die Aufgabe des Geschichtsschreibers (Despre sarcina isoriografului), 1821; Über das Entstehen der grammatischen Formen, und ihren Einfluss auf die Ideenentwicklung (Despre originea formelor gramaticale și influența acestora asupra dezvoltării ideilor), 1822; Über die Kawi-Sprache auf der Insel Jawa, nebst einer Einleitung über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts, 1836 etc. De asemenea, alte trimiteri la texte în care Humboldt abordează problematica limbajului sunt oferite de Eugen Munteanu în studiul introductiv: *Über Denken und Sprechen (1795–1796), Einleitung in das gesamte Sprachstudium (1810–1811), Über den Einfluss des verschiedenen Charakters der Sprachen auf Literatur und Geistesbildung (1821), Über den Nationalcharakter der Sprachen (1822), Über das Verbum in den Amerikanischen Sprachen (1823), Über die Buchstaben-schrift und ihren Zusammenhang mit dem Sprachbau (1824), Grundzüge des allgemeinen Sprachtypus (1824–1826), Über den grammatischen Bau der Chinesischen Sprache (1826), Über den Dualis (1827), Von dem grammatischen Baue der Sprachen (1827–1829), Lettre à M. Abel-Rémusat sur la nature des formes grammaticales en général, et sur le génie de la langue chinoise en particulier (1827), Über die Verschiedenheiten des menschlichen Sprachbaues (1827–1829), Über die Verwandtschaft der Ortsadverbien mit dem Pronomen in einigen Sprachen (1829), Charakter der Sprachen (1829), Poesie und Prosa (1835).**

teme precum originile și progresele spiritului uman, originea religiilor, originea epopeilor arhaice, dar și asupra unor teme de estetică și chiar de teorie literară.

Dintre numeroasele lucrări scrise de Humboldt în domeniul lingvisticii și al filosofiei limbajului, se consideră că textul cel mai reprezentativ, care conține sintetic viziunea sa teoretică despre limbaj este *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts/Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității* (Humboldt 1836/2008). Acest text, publicat postum, de către Alexander von Humboldt, fratele marelui gânditor, este considerat nu doar unul dintre „textele fondatoare ale lingvisticii moderne”, ci și „testamentul lingvistic” al lui Humboldt (Quillien 2018: 213) sau „o sinteză a reflecțiilor sale de o viață întregă.” (Munteanu 2008: 9). După cum menționează cercetătorii operei humboldtiene, lucrarea a apărut în trei variante, în același an, 1836. Mai exact, textul a fost publicat în două variante (denumite de exegeți A și B), ca *Introducere* la tratatul despre limba kavi din Java (tratată scris în ultimii săi ani de viață), așa cum, de fapt, fusese conceput de Humboldt, iar o a treia variantă (C) a fost publicată ca volum separat, cu unele modificări impuse de statutul autonom, de această dată, al textului. Există, de asemenea, și o a patra variantă (D), realizată de A. Leitzmann, care încearcă să reunească aceste trei ediții, însă rezultatul este un hibrid, o ediție neagreată de unii exegeți și considerată greșită, deoarece conține incoerențe și

criterii arbitrare în selecția textului (vezi Fryba-Reber 2000: 7; Munteanu 2008: 37-38). Oricum, esențial rămâne faptul că în această lucrare vastă se regăesc numeroase idei care conturează tocmai proiectul enciclopedic la care aspira Humboldt și pe care l-a formulat în textul din 1812.

Așadar, acest proiect lingvistic enciclopedic atât de ambițios imaginat de marele gânditor a fost din start destinat unei realizări inevitabil parțiale, în special din cauza limitării inexorabile în timp a ființei umane, deci și a autorului său. Totuși, consider că, în ciuda faptului că nu a putut fi complet realizat de Humboldt, acest proiect prefigurează direcțiile majore de cercetare din lingvistică, deopotrivă sincronice și diacronice, care vor fi abordate de-a lungul secolelor, de posteritatea marelui lingvist.

1.2. Obstacole în receptarea operei humboldtiene

În ciuda complexității și a profunzimii abordării (sau poate tocmai de aceea), destinul operei humboldtiene poate fi considerat unul destul de sinuos, din perspectiva receptării sale⁹. Mai exact, cu toate că astăzi se recunoaște din ce în ce mai mult importanța și necesitatea cunoașterii aprofundate a operei lui Humboldt, exegeții au remarcat faptul că aceasta a rămas puțin cunoscută sau chiar necunoscută mai mult de un secol și jumătate după moartea autorului (în anul 1835)¹⁰. În acest sens, Georges Mounin relevă faptul că Humboldt

„s-a bucurat de o influență enomă în timpul vieții sale”, datorată nu doar „funcțiilor sale oficiale, relațiilor sale în lumea culturii europene,

---

⁹ În secolul al XIX-lea, filosoful și lingvistul Heimann Steinhal este unul dintre puținii cercetători care încearcă să pună în valoare importanța operei humboldtiene. La începutul secolului al XX-lea (1903-1936) Academia Științelor din Berlin a realizat o ediție completă a scrierilor lui Wilhelm von Humboldt, sub coordonarea lui Albert Leitzmann, scoțând, astfel, la lumină multe dintre operele aflate în arhive. (Dewitte 2018: 12). Totuși, interesul pentru opera humboldtiană s-a manifestat mult mai târziu. (Quillien 2018: 15-16).

¹⁰ În studiul „The language and national identity – a current research from the perspective of the Humboldtian theory” (Boc 2020b) m-am referit succint la unele aspecte referitoare la receptarea operei humboldtiene. Voi relua și voi dezvolta aici mai amplu câteva dintre aceste aspecte.